

DET KONGELIGE DANSKE VIDENSKABERNES SELSKABS PJECE SERIE

GRUNDVIDENSKABEN I DAG

22

C. J. BECKER

HVAD SKER DER I DANSK ARKÆOLOGI?

*Kendsgerninger og teorier omkring vor
opfattelse af Danmarks forhistorie*

UDGIVET AF FOLKEUNIVERSITETET I KØBENHAVN

1980

Redaktion:

professor, dr. phil. MOGENS BLEGVAD
administrator, dr. phil. ERIK DAL
professor H. HØJGAARD JENSEN

CARL JOHAN BECKER er født 1915. Som student og efter magisterkonferens var han ansat ved Nationalmuseet og siden 1952 ved Københavns Universitet som professor i nordisk arkæologi og europæisk forhistorie. Både i museumstiden og siden hen har han ledet større arkæologiske udgravninger rundt om i Danmark (bl. a. af bopladser fra maglelose- og ertebølletid, store neolitiske gravfelter og flintminer, bronzealder-bopladser med hustomter og landsbyanlæg fra tidlig jernalder). – Hans videnskabelige forfatterskab omfatter alle afsnit af Nordens oldtid med hovedvægt på neolitikum (bl. a. disputats 1948) og på den ældste jernalder. – Medlem af Statens Almindelige Videnskabsfond og Statens Humanistiske Forskningsråd (1962–75) og af Videnskabernes Selskab 1961.

*Hæfte 21–25 udgives med støtte fra
Niels Bohr Legatet.*

Forlag:

Folkeuniversitetet i København
Købmagergade 52
1150 København K

C. J. Becker

HVAD SKER DER I DANSK ARKÆOLOGI?

*Kendsgerninger og teorier omkring vor
opfattelse af Danmarks forhistorie*

Den forhistoriske arkæologi og vel især den, der arbejder med vor egen oldtid, er en begunstiget videnskab. Interessen for faget er stor, emnet er både spændende og let fatteligt, hvortil kommer, at tilfældige fund eller planmæssige undersøgelser til stadighed bringer nyt materiale for dagen. Dersom man nu spørger om, hvad der gennem de senere år er sket, eller hvad der netop nu foregår inden for dansk arkæologi, vil der nok komme temmelig forskellige svar.

Nogle vil glædes over nyfundne oldsager af kostbar, kunstfærdig eller blot æstetisk art og betragte dem som videnskabelige nyheder – gyldne glimt fra folkets fjerne fortid. Med rette vækker det beundring, når museumsfolk inden for bare et enkelt år kan fremvise en række nye skatte og forrest blandt dem flere pragtfuldt dekorerede offer-økser fra den tidlige bronzealder samt en næsten to kilogram svær guldring fra vikingetiden. Hvad kan sådanne stykker berette? Og hvad gemmer der sig af tolkningsmuligheder bag et dristigt svajet drikkehorn af rubinrødt glas, et fornemt stykke romersk kunstindustri, der ad sære veje er nået frem til det barbariske Norden og her – i Østsjælland – nedlagt i en kvindes grav.

Blandt arkæologiens venner vil måske andre som det lige nu vigtigste nævne særlige aktiviteter, nemlig bredt anlagte forsøg på at fremstille oldtidens og menneskets skiftende levevilkår på en mere levende og letfattelig måde end tidligere. Især vil man hæfte sig ved en klar tendens til at få børn og unge til at beskæftige sig med samfundsorientering også i fortiden. Med udgangspunkt f. eks. i det vel etablerede forsøgscenter i Lejre har man taget ideen op rundt om; mange af vore museer beskæftiger i dag også særlige museumspædagoger, som gennem skrifter og på anden vis populariserer deres viden om oldtidens samfund – ofte på en så forenklet måde, at det kan være vanskeligt at fatte kontakten til udgangspunktet, museernes genstande. Det er en vigtig side af faget – og den nyder lige nu særlig bevågenhed hos de bevilgende myndigheder; man skal blot være klar over, at hele denne virksomhed er det yderste led i fagets „formidlingskæde“.

Det er nu især fagets mere videnskabelige side, der skal omtales i det følgende; et vigtigt forbindelsesled udgør Nationalmuseets enestående oldtidssamling. I disse år bliver udstillingen vist på en ny facon. Ændringen foregår i et roligt

tempo, og just nu arbejdes der med dele af jernalderen; sten- og bronzealder har gennem nogle år været tilgængelige i den nye skikkelse; de besøgende kan selv vurdere den, ja har endnu i en kort tid mulighed for direkte at sammenligne med den „gammeldags“ opstilling, som endnu ikke er pillet ned i de sidste jernalder-rum. Men nogle blandt de ældre besøgende husker måske, hvorledes denne gamle udstilling blev rost til skyerne af presse og publikum, dengang den (i 1935) blev præsenteret som et af de første, virkelig moderne museumsarrangementer herhjemme. Nye linier i en udstilling er imidlertid ikke blot spørgsmål om arkitektur, belysning etc., og især ikke på Nationalmuseet. Dets oldtidssamling har altid haft særlige forpligtelser i dansk museums-verden; her bør man prioritere rent faglige hensyn til sagerne selv mindst lige så højt som moderne udstillingsprincipper og publikumsvenlige faciliteter. Museets oldtidssamling er den vigtigste kilde til vor viden om oldtidens årtusindlange historie og betyder mere for arkæologien, end f.eks. Rigsarkivet gør for historien.

Når museet ved fremvisning af sit materiale viser meget nyt i forhold til den ældre udstilling, må det afspejle en vis omvurdering af fagfolks tolkninger. Derfor bør der siges mest om den seneste udvikling inden for den videnskabelige side af forhistorisk arkæologi, hvor vanskeligt det end kan være, når man har indtryk af at befinde sig midt i en periode med ganske store ændringer. Misforstå mig ikke! Primærstoffet er det samme, som det var for mere end 150 år siden, da man grundlagde faget som videnskab; flintøkser og bronzevåben er de samme, og oldtidsanlæggene ude i landet – gravhøje, bopladsrester etc. – står uændret eller snarere i en noget ringere forfatning end dengang. Det er på et andet felt, at forandringerne sker, nemlig i fagfolks virksomhed med at skrive historie før historien, eller – sagt på en anden måde – deres forsøg på at skildre samfunds- og kulturhistorie gennem de lange tider, der er gået forud for det ene korte årtusinde, der er rammen om Danmarks historie.

Ældre og nyere håndbøger

Det havde været lettere at gøre status for Danmarks forhistoriske arkæologi, hvis man kunne henvise til en moderne oversigt, hvor oldtiden var skildret på en måde, der både kunne accepteres af fagets folk og samtidig forstås af langt videre kredse. Den findes bare ikke, og det er et virkeligt savn, så meget mere som ældre generationer havde to aldeles fremragende skildringer af den art, henholdsvis Sophus Müllers „Vor Oldtid“ fra 1897 og Johannes Brøndsteds trebindsværk „Danmarks Oldtid“ fra 1938–40. De er begge fortsat læseværdige og tilmed uundværlige, hvis man vil forstå faget og dets udvikling herhjemme.

På sin vis er det ikke helt korrekt at sige, at den sidste store oversigt over Dan-

marks oldtid nu er ca. fyrre år gammel. Brøndsteds værk blev udsendt i ny udgave 1957–60, og her blev sten- og jernalderbindene ændret noget, men forfatterens syn på vor oldtidshistorie blev der ikke lavet om på; det skete heller ikke, da Brøndsted i 1962 skrev en kortere og mere populær fremstilling (for tiden indtil ca. 600 e. Kr.) som det første bind af en samlet Danmarkshistorie. Selv om denne (forøvrigt elegant skrevne) fremstilling efter forfatterens død er blevet ajourført i 1969 og påny 1977 med oplysninger om nye fund og synspunkter – i det omfang det kunne gøres uden at ændre Brøndsteds grundlæggende syn på oldtidens kulturhistorie – blev der ikke tale om nogen egentlig erstatning for de to store forærgere (fra 1897 og 1938–40).

Det bør også nævnes, at vi siden 1940 har set ikke så få skildringer af dansk forhistorie i hel- eller halvpopulær stil, men de er enten udtryk for samme helhedsopfattelse som hos Brøndsted, eller også behandler de kun enkelte sider af oldtidshistorien; den kan være set med en historikers øjne eller være skrevet ud fra helt andre metodiske synspunkter, men uden fyldig beskrivelse af det alt afgørende primærmateriale.

Arkæologi er som allerede sagt en begunstiget videnskab, men tillige et farligt emne, hvor det reelle udgangspunkt – primærstoffet – kan tolkes på vidt forskellig måde.

Det er indlysende, at det selv for samvittighedsfulde fagfolk er vanskeligt – måske bedre sagt: umuligt – at give en sammenhængende skildring af landets oldtidshistorie, uden at den farves afgørende af forfatterens grundsyn og metoder. Derfor kan man finde nok så forskellige tolkninger hos samtidige forskere, for slet ikke at tale om, hvad man må konstatere, hvis man sammenligner skiftende generationers behandling af samme emne. Udvider man kredsen til at omfatte populærvideenskabelige forfattere, der af interesse eller med andre motiver henter deres stof fra dansk oldtid, kan det ofte være vanskeligt at vurdere, om fremstillingen bygger på et lige så pålideligt grundlag som hos fagfolk, eller om man står over for en af de mere fabulerende skildringer.

Det er derfor vanskeligt lige nu at anbefale en enkelt moderne håndbog. For oldtiden indtil ca. 600 e. Kr. får man nok den bedste vejledning ved at bruge sidste udgave af Politikens Danmarkshistorie I og vel at mærke supplere den med første bind af Dansk socialhistorie (se de efterfølgende litteratur-henvisninger).

Hvad arbejder fagarkæologerne med i dag?

Hvor står arkæologien som grundvidenskab i dag, og hvilke væsentlige ting er i de seneste år sket inden for faget? Der kan her ikke blive plads til stort mere end at trække nogle linier op og komme med eksempler på, hvad jeg opfatter som ak-

tuelt og nyt. Noget forenklet kan man tale om fire områder, hvor udforskningen af dansk oldtid er blevet fremmet afgørende:

1. Tilfældige fund og såkaldte nød-udgravninger bringer til stadighed nyt primærstof og kan give os oplysninger i et omfang, der er ukendt for mange andre humanistiske videnskaber.

2. Ved at anvende sine egne, nye (eller blot moderniserede) udgravningsmetoder har arkæologien gennem udvalgte og planlagte undersøgelser kunnet notere overraskende resultater, især vedrørende studiet af samfunds-strukturer og erhvervsformer.

3. En endnu stærkere udvikling inden for mange af de nabofag, som traditionelt har kunnet støtte arkæologien, har fået betydning både for fagets teoretiske og praktiske sider. Især er der tale om en række naturvidenskabelige discipliner.

4. Nye retninger inden for international arkæologisk forskning har præget mere teoretiske sider af dansk arkæologi.

Eksempler på fund med skelsættende nyt

Hvad det første område angår, er arkæologien sandelig en misundelsesværdig videnskab, fordi den får en mængde materiale så at sige forærende, hvad enten der er tale om enkeltfund af oldsager eller udbyttet fra gravninger, som er fremtvunget ved, at oldtids-anlæg er kommet i vejen for landbrugets eller entreprenørernes maskiner. Sådan har det altid været, men det er tankevækkende, at denne kategori stadig kan give helt nye oplysninger ved siden af rene gentagelser. Man tør ikke tænke på, hvad det f. eks. ville betyde for et fag som middelalderhistorie, om man her havde en lignende tilvækst gennem årlige ny-fund af hidtil ukendte håndskrifter.

Der skal blot nævnes eksempler på den slags fund fra de senere år. Således er vi nu ved at sprænge den barriere, som den sidste istid tidligere satte for vor viden om menneskers færden i landet for både ca. 100.000 og ca. 200.000 år tilbage, dvs. i de varme mellem-istider. Enkeltfund af flintredskaber og en udgravning (Vejstrup i Sønderjylland) har leveret den nødvendige dokumentation.

Planeringsarbejder nær Vedbæk i Nordsjælland blev for et par år siden anledning til, at man fandt den første gravplads fra den såkaldte ertebøllekultur (ved ældre stenalders slutning). Det blev til 17 begravelser, den største plads i sin art i hele Nordeuropa og med helt nye oplysninger om et fangst-samfunds gravkult. De døde jægere og deres familier var gravlagt med våben og smykker, og i flere grave var strøet rød okker, der kan have symboliseret blodet og livets farve.

Fra den yngre stenalder skal blot nævnes en ny slags anlæg, store samlingspladser med omgivende palisader og voldgrave, hvad enten der så er tale om for-

svarsanlæg eller hellige områder for en større bygd. Foreløbig bedst kendt er det mere end 3 ha store anlæg nær Sarup i det sydvestlige Fyn, men både i Øst- og Sønderjylland arbejder man nu med fund af samme art.

Et eksempel fra ældre jernalder, de første århundreder af vor tidsregning: en i første omgang ret ordinær begravelse fra Lønne ved Varde afslørede takket være særlige bevaringsforhold, at den døde – en fornem kvinde – havde været klædt i bluse, skørt, halsklæde og kappe; det hele var udført i raffineret teknik og med stærke farver – blå, brunt, rødt og hvidt. Som i et glimt må forestillingen om jernalder-folkets dragter revideres.

Meget mere kunne nævnes, om der var plads nok. Dog, endnu en af de virkelige overraskelser: I Ravnng enge afslørede nogle pælestumper, at man her i sen vikingetid havde bygget en godt én kilometer lang og ca. 5 meter bred bro over Vejle å-dalen, et ingeniør-arbejde i stil og format som de store Trelleborg-anlæg fra samme tid.

Nogle forsknings-projekter: oldtidsboplads

Planlagte udgravnings-arbejder har gennem de sidste femten år både udvidet og på nogle punkter helt ændret vor opfattelse af bosættelsen gennem bronze- og jernalder. Vi er gennem denne virksomhed ved at komme ind på livet af datidens mennesker, ane strukturen i deres samfund og fornemme nogle af de problemer, som tilværelsen stillede dem over for. For mange humanistiske fag er det i dag blevet en modesag at skulle beskæftige sig primært med dagliglivets økonomiske og sociale problemer. Mange opfatter denne drejning således, at man gennem nye teoretiske indfaldsvinkler kan nå længere, end tidligere forsker-generationer kunne eller ville. I dansk arkæologi er det paradoksalt nok de mere konventionelle metoder, der virkelig har fremlagt nyt materiale af den karakter, og som med sikker dokumentation er nået forbavsende langt. Det er derfor nødvendigt med en kort omtale af den tekniske baggrund for dette fremskridt.

Der er nemlig sket noget væsentligt med arkæologernes udgravnings-teknik herhjemme. Det er en almindelig opfattelse (og det gentages i de fleste håndbøger), at metoderne bliver stadig finere, og at man i et nært samarbejde med en række naturvidenskaber udvikler sin teknologi og derved opnår bedre resultater. Det er klart, at en moderne udgravning efter sådanne linier kan præstere spændende enkeltheder omkring den oldtids-situation, det nu drejer sig om; man kan udmærket bruge flere gange 100.000 kr. på undersøgelsen af én lille boplads (det har man faktisk gjort), men mere nøgterne kolleger har ret til at stille det spørgsmål, om der er et rimeligt forhold mellem arbejdsindsatsen og resultaterne. Samtidig ved man, at der ødelægges utallige og måske lige så vigtige anlæg gennem

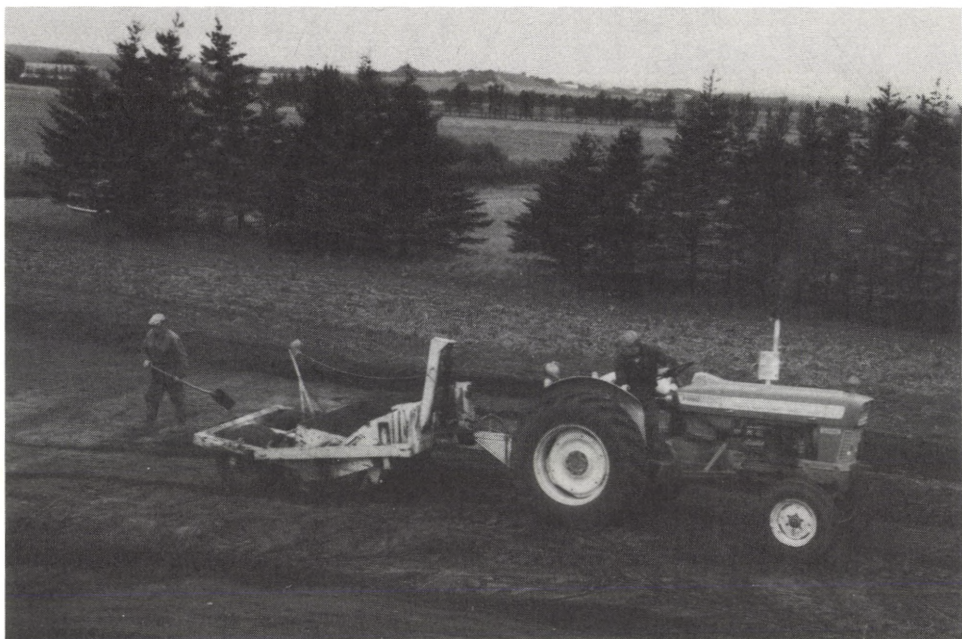

Fig. 1. Da man tidligt i 1960'erne lærte at anvende maskinkraft til arkæologiske udgravninger, blev et nyt kapitel i vor viden om oldtidens bopladser indledt. Med traktor og jordsluffe kunne nu ikke blot hustomter, men hele landsbyer afdækkes på egnede steder. (CJB fot. 1968).

landbrugets og det moderne byggeris stadig mere effektive maskin-teknik. Man taler ofte om, at disse maskiner er arkæologernes værste fjender, men nogle af fagets folk har lært af disse fjender. Gennem 1960'erne begyndte de selv at bruge traktor og maskinkraft, vel at mærke som regulære udgravningsredskaber (fig. 1). Når f. eks. muldlaget kun er tyndt, og alle spor efter selve oldtids-husene forlængst ødelagt af moderne pløjning, fjerner man resolut dette muldlag med traktor og en passende form for jordsluffe (de mindre modeller, der kun tager 1-1,5 kubikmeter ad gangen, er bedst). Så vil alle gamle nedgravninger tegne sig klart i den sandede eller grusede undergrund. Da de fleste oldtidshuse har jordgravede vægge og tagstolper, kan de enkelte planer vise sig forbavsende klart på den måde, ofte tydeligere end i svære boplads-aflejringer, hvor en skovl er det groveste redskab, man tør bruge. Maskinkraften giver også den fordel, at man kan arbejde i fladen og langt hurtigere end med ældre metoder. Med en maskine som vist på billedet, én arbejdsmand og to til tre videnskabelige assistenter er man i stand til at undersøge et areal på mellem 200 og 400 kvadratmeter *pr. dag*, og alligevel gøre undersøgelsen videnskabeligt forsvarlig, dvs. opmåle, tegne og beskrive de fundne anlæg. Så bliver oldtidshusene til landsbyer, og man får ofte fat

i bosættelsens helhed. Samtidig kan man udnytte sine sparsomme bevillinger på en helt anden måde end før. Det er denne metode, som ligger bag de nye og helt overraskende resultater vedrørende huse og landsbyer, ja hele bebyggelsesmønstret gennem store dele af bronze- og jernalderen. Et så centralt problem som den danske landsbys ældste historie kan nu skildres på en ny måde.

Mange af disse vigtige udgravninger er endnu kun omtalt i foreløbige rapporter, selv om flere af resultaterne har kunnet indarbejdes i de allerede omtalte, nyeste håndbøger. Påny må jeg her nøjes med eksempler.

Bronzealder-husene dukker frem

Bronzealderens boliger var længe et virkeligt problem for arkæologerne; da det stadig ikke var lykkedes at finde frem til dem, forsøgte man sig med den teori, at folk dengang havde boet i hytter eller letflyttelige huse, der ikke efterlod sig så klare spor, at man senere kunne påvise dem; man gik videre med formodningerne: det måtte være erhvervets særlige karakter, der bevirkede, at man hyppigt skiftede bosted. Da de første bronzealder-huse så dukkede op midt i 50'erne, svarede de ikke til forventningerne, idet der var tale om store langhuse af lignende art, som længe havde været kendt fra ældre jernalder. I dag er det ikke noget problem at finde huse fra bronzealderen, og man har dem både fra periodens tidlige og sene afsnit.

De ældre husformer ligner dem, der i de seneste år også er blevet kendt fra yngste stenalder-periode: store rektangulære tomter, hvor en række svære stolper gennem længdeaksen antyder tagkonstruktionen. Ved Vadgård nær Løgstør har man kunnet afdække ganske store arealer, og her viste sig desuden en halv snes småhuse af en anden karakter, bl. a. med svære græstørsvægge. Udgraveren tolker dem som boliger, hvad der kan være rigtigt, men sagen kompliceres ved, at pladsen også har vist spor af anlæg, der synes at have haft en kultisk funktion.

For den senere del af bronzealderen er vi endnu bedre stillet. Det var her, at de allerede omtalte forskningsprojekter gav gevinst; ved et tilfælde kunne man sætte ind i et vestjysk område – mellem Ringkøbing og Holstebro –, hvor der ellers ikke kendes særlig mange eller rige bronzealderfund. På ikke mindre end syv forskellige bopladser fandt man planer af huse, tilsammen mere end ét hundrede. Men sporene stod svagt, og i reglen var man kun i stand til at påvise de kraftigere væg- og tagstolper, dog tilstrækkeligt til at fastslå de enkelte tomters størrelse og form. På alle pladser genfandt man langhuse, hvis tag havde været båret af to rækker indvendige stolper. I mange tilfælde kunne også væggenes noget spinklere tømmer påvises, med tydeligt afrundede gavle og to indgange på langsiderne. Det var gennemgående anselige bygninger, i nogle tilfælde impone-

rende store, dvs. med en længde af 20 til 30 meter – i et enkelt tilfælde 33 meter – og en bredde på mellem 6 og 8 meter. Navnlig de sidstnævnte mål siger noget om det tekniske: bag så store huse må ligge både fremragende tømrerarbejde og adgang til de nødvendige materialer, dvs. store egetræer. Man kunne virkelig bygge stort og anseligt i bronzealderen, en værdig ramme om den overklasse, som man tidligere forestillede sig ud fra gravfund og metalrigdom. Enhver tale om bronzealdermandens hytter må nu høre op.

På nogle bronzealder-bopladser har man haft mulighed for at afdække temmelig store arealer og da fundet hele samlinger af hustomter. De største ligger nær Spjald og på gården Bjerg ved Ørnholm, begge i det lige nævnte vestjyske landskab. På den førstnævnte var der mindst 33 huse, på den anden hele 55 tomter fordelt i to grupper og med en indbyrdes afstand af 160 meter. Det må da have været landsbyer? Svaret er nu ikke lige til. Vi har faktisk ikke mulighed for at fastslå, hvor mange af husene der har stået her på ét og samme tidspunkt. Altså: der kan enten være tale om regulære landsbyer eller også om et antal enkeltgårde, hver med flere bygninger, og de har så afløst hinanden.

De første jernalder-landsbyer

Efter bronzealder følger jernalder. Arkæologerne har gennem mange år sat en grænse mellem de to perioder ved ca. 500 f. Kr. På det tidspunkt er der sket noget afgørende inden for erhverv og bosættelse, således at man kan tale om et vigtigt kulturhistorisk skel netop her. Efter ca. 500 finder vi nogle lave volde, der indrammer små, rektangulære jordstykker hvert med et areal på mellem ca. 0,1 og 0,5 ha. Dem har man kendt i mange år, idet de er bevaret hist og her i jyske heder eller østdanske skove, hvor senere former for agerdyrkning ikke har ødelagt dem. Sammen med „digevoldingerne“ (som de kaldes) har vi nu de første egentlige oldtidslandsbyer. På gården Grøntoft mellem Ringkøbing og Holstebro blev i årene 1961–72 systematisk undersøgt et ca. 16 ha stort areal, hvor der påvist mere end 250 husplaner fra denne tidligste jernalder. Selvsagt er de ikke alle fra præcis samme tid, men skal fordeles på forskellige stadier af én (eller højst to) landsbyers historie, hvor husene hele tiden er blevet flyttet, vel at mærke inden for ét og samme dyrkningsområde. Tydeligst står den yngste af bopladserne (fig. 2), hvor det lykkedes at dokumentere 13 samtidige bygninger inden for en 90 × 30 meter stor indhegning. Blandt husene er fem større langhuse med tydelig stald og beboelses-del – det er gårde med plads til mellem 10 og 20 større husdyr, antagelig kreaturer – desuden mindre huse med blot få båseskillerum samt tomter helt uden stald. Det hele kan med rimelig sikkerhed tolkes som et sluttet samfund med økonomisk forskellige klasser, dvs. en antydning af social-struktur.

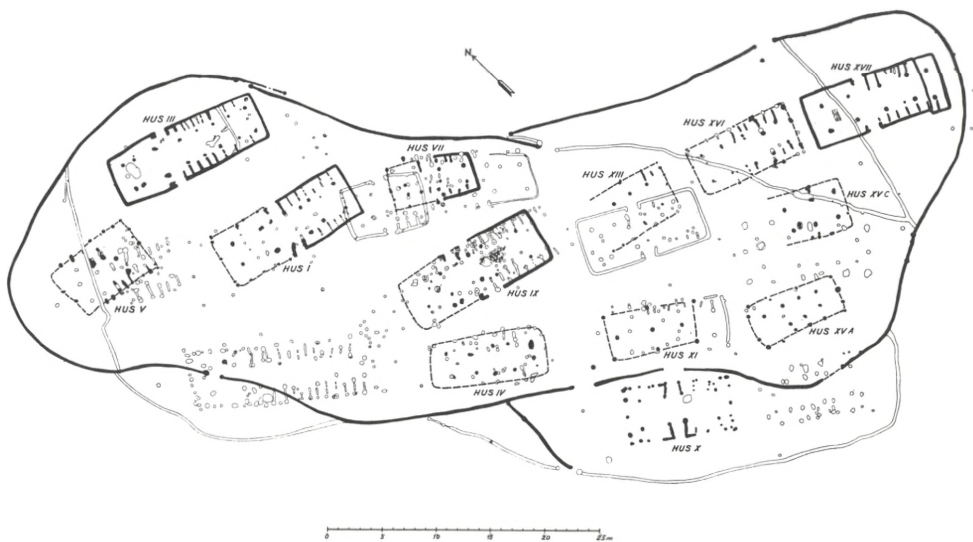

Fig. 2. En landsbyplan fra tidlig jernalder (2. årh. f. Kr.). De fuldt optrukne huse og indhegninger viser landsbyens ældste fase, medens åbne signaturer angiver senere ombygninger. Fra Grøntoft mellem Ringkøbing og Holstebro. (Efter C. J. Becker).

Landsbyen med alle dens marker var lagt på tidligere hede, som møjsommeligt måtte opdyrkes – en landbrugsmæssig præstation, der vidner om højt udviklet teknologi. For da bebyggelsen opgives efter uafbrudt dyrkning gennem ca. tre århundreder, springer landskabet påny i lyng, og den nye hede brydes først et par årtusinder senere – præcisere dateret: omkring 1930.

Nok var Grøntoft en landsby med 60–70 større husdyr (optalt efter båsene i de samtidige huse) og med antagelig lige så mange mennesker. Det var dog et af dattidens mindre samfund og liggende i et marginal-område. Ved et tilfælde har en anden af de total-afdækkede landsbyer fra næsten samme tid vist os situationen i et gunstigere område med bedre agerjord og rigelige græsningsmuligheder langs store ådale. I det nuværende Hodde nær Varde er udgravet en landsby fra tiden 2.–1. århundrede f. Kr. Også den var indhegnet, således at man havde mulighed for at påvise forskellige byggefaser; her var tilmed mindre gærder mellem de enkelte gårde og deres bygninger. Det svære fælleshegn omfatter i den yngste periode et 160 × 90 meter stort areal, hvor man finder gårdene grupperet omkring en indre, åben plads (fig. 3). Efter udgraverens mening – og han kan fremlægge gode argumenter for den – har der i den yngste og største landsby-fase været tale om 22 egentlige gårde, dvs. enheder, hvor der indgår en stor stald. En af dem var større end de andre: et langhus med plads til 24 (måske 28) dyr – og med bolig for

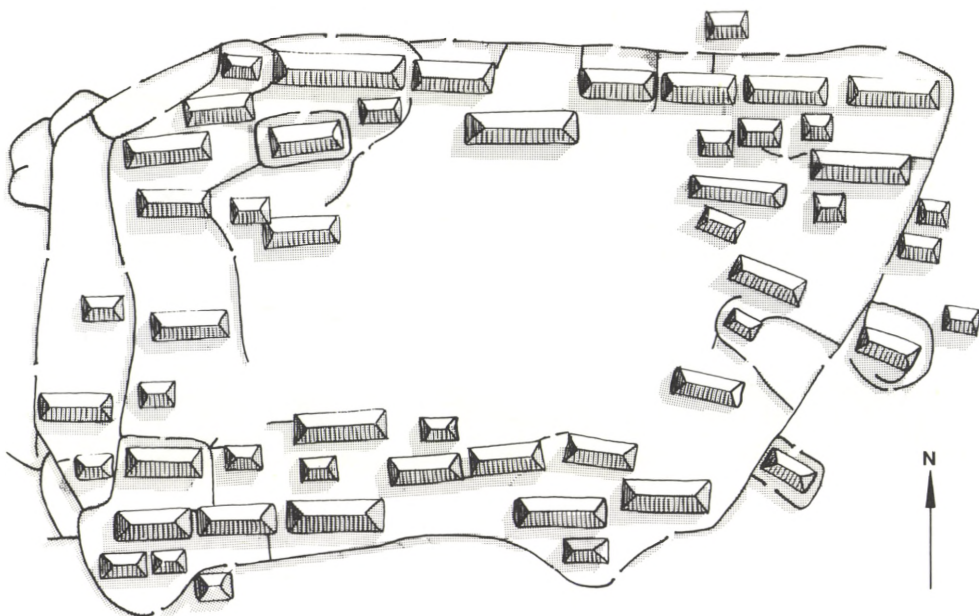

Fig. 3. Hodde ved Varde. Rekonstruktion af en landsbyplan fra sen førromersk jernalder (1. årh. f. Kr.). Inden for en fælles indhegning har ligget 22 gårde omkring en fælles, åben plads. Gården længst mod nordvest har været større end de andre. Efter Steen Hvass' udgravning (her efter Dansk socialhistorie I).

mennesker i vestenden – desuden et langhus uden stald (til forråd?) og en lille smedie (med jern-slagger); det hele var isoleret fra den øvrige landsby med et særligt hegn. Her tegner sig de første spor efter en overklasse inden for datidens samfund. Det svarer til iagttagelser fra samtidige grave, idet der netop på den tid begynder at vise sig enkelte særlig rigt udstyrede fund.

Landsbyen ved Hodde blev opgivet omkring vor tidsregnings begyndelse, men stedet blev ikke øde. Man flyttede, antagelig blot nogle få hundrede meter, hvor der er truffet spor af en omfattende og lidt yngre boplads, som blot ikke har kunnet udgraves.

Landsbyerne ved Vorbasse

Om vi holder os til de samme dele af landet, må et tredje landsbyanlæg nævnes, nemlig Vorbasse lidt syd for Grindsted. Her har Steen Hvass – også ansvarlig for Hodde – siden 1974 ledet det største af vore projekter omkring jernalder-landsbyer. De foreløbige resultater er mere end overraskende. Som en enklave i et af landets ringeste områder ligger et lille, dyrkbart areal omgivet af brede eng-

Fig. 4. Samlet plan af stor landsby fra 4. årh. e. Kr., afdækket ved Vorbasse. Hver af de store gårde har haft sit eget hegn. Der er påvist en serie stadier i pladsens historie; billedet viser landsbyen, da den var størst. Efter en omlægning af alle gårdene i 5. årh. har man måttet flytte bort. (Efter Steen Hvass).

strækninger med rige græsningsmuligheder. Omkring begyndelsen af vor tidsregning anlægges her et antal enkeltgårde; små gravfelter har vist os folkenes sidste hvilested. Snart efter findes der en større landsby med adskillige gårde. I 3. århundrede e. Kr. flyttes den; man har fået afdækket flere af de store gårdsanlæg, som har dannet kernen i den. De er forbavsende store, hver med et op til 2000 m² stort areal. Efter en ny flytning henved 100 år senere befinder vi os så på et areal, der er totalgravet, og hvor man kan følge bosættelsen gennem de følgende ca. 150 år. Landsbyen er nu forbavsende stor og rig (fig. 4). Den dækker et areal på ca. 400 × 250 meter og har bestået af ca. 20 store gårde, hver med sin egen indhegning og i reglen med et par bygninger. Blandt dem er huse af hidtil ukendt størrelse, op til 40 meter lange og 6 meter brede, med en klar opdeling i bolig, stald med plads til mange husdyr (op til 30 stykker) og længst mod øst en afdeling til forråd, redskaber eller måske vogne (stor døråbning!). Flere af gårdene har haft egne små smedier, og uden for det fælles hegn er fundet spor efter udsmelting af jern på grundlag af lokalt myremalm. Engang i 5. årh. ombygges det hele, tilsyneladende efter fælles plan, og man placerer de store gårde omkring en åben plads. Samtidig med den sidste omlægning er der tegn på krise: de nye stalde er alle lidt mindre end forgængerne. Snart efter må bebyggelsen opgives, engang omkring år 500, ganske som det forøvrigt sker med de fleste bosættelser både i Jylland, på Fyn og i hele det nordvestlige Tyskland, hvor erhvervs-strukturen synes at have lignet den jyske. – Som sidste nyhed fra pladsen Vorbasse må nævnes, at gravpladserne til de forskellige landsby-faser er ved at dukke op; de er tilsyneladende anlagt mere efter familie-princip end landsby-fællesskab. Hver gård, dvs. hver familie, synes at have sin egen gravplads, hvor de døde blev lagt med deres våben eller rige smykker.

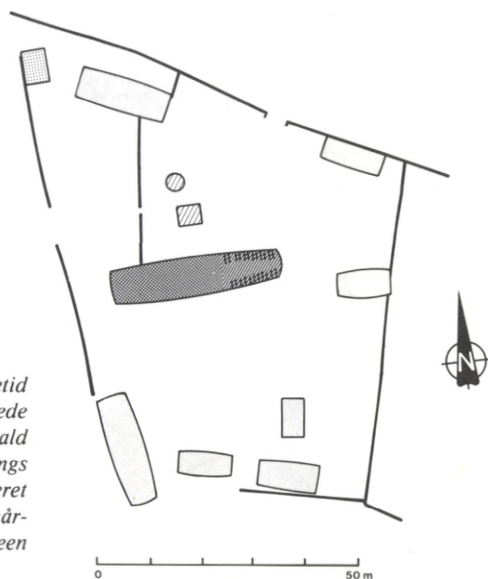
Landsby og stormandsgård i vikingetid

En anden gruppe bopladser belyser oldtidens slutfase, vikingetiden, på lige så overraskende måde. Indtil for fem år siden var vor viden om den tids bopladser mildest talt beskednen. Fire forskellige steder i Jylland gik man omkring 1974 i gang med undersøgelser og kunne undersøge både omfattende landsby-anlæg og – som noget helt nyt – virkelige stormandsgårde.

Alene udstrækningen af de enkelte pladser gjorde arbejdet vanskeligt; de var langt større, end man selv med nyvundne erfaringer havde forestillet sig, og i flere tilfælde dækkede bebyggelsen et areal på mere end 10 ha. Et andet teknisk problem blev, at mange huse var opført på tomten af ældre bygninger, således at planerne af de større anlæg blev ligesom sløret.

To af pladserne synes at have været regulære landsbyer, nemlig Sædding ved

Fig. 5. Tidlig stormandsgård fra ældre vikingetid (ca. 9. årh.) ved Vorbasse. Midt i det indhegnede område ligger hovedbygningen, der har bevaret stald i østenden. De øvrige bygninger er placeret langs med hegnet; tomten længst mod nordvest har været smedie. I løbet af vikingetid udvikles stormandsgården til endnu mere imponerende anlæg. (Efter Steen Hvass).

Esbjerg og Trabjerg lidt øst for Holstebro. Førstnævnte sted nåede man kun at udgrave omkring en trediedel (inden det moderne Esbjergs villakvarter dækkede den), men dog med resultat af ca. 115 langhuse og 75 såkaldte grubehuse (dvs. halvt underjordiske småboder) inden for pladsens centrale del. Husene er blevet fornyet gang på gang, men har altid respekteret en åben central-plads, der var ca. 150 × 30 meter stor. Mange af langhusene havde forbavsende dimensioner og var i flere tilfælde mere end 40 meter lange.

Stormandsgårde er påvist sikkert på to andre lokaliteter, nemlig Omgård ved Grønbjerg og Vorbasse. Sidstnævnte bebyggelse ligger over den allerede omtalte serie landsbyer fra ældre jernalder, men uden tidsmæssig forbindelse, idet pladsen synes at have været ubeboet gennem 2–300 år. En stormandsgård fra vikingetid består af et større antal bygninger, omgivet af et fælles hegn og grupperet omkring et særlig fornemt hus, stormandens bolig. Ofte er kreaturerne anbragt i særlige stalde, der til forskel fra ældre tiders skik er placeret for sig – og i en passende afstand fra stuehuset! Man kan endda følge stormandsgårdens udvikling. I Vorbasse har man således påvist et tidligt anlæg (fig. 5), hvor der inde på en ca. 5000 m² stor, indhegnet plads blev fundet planer af ti forskellige bygninger, de fleste placeret langs med hegnet. I midten har vi et 32 meter langt, stateligt hus, som endnu har stald til kreaturerne i den ene ende – et træk, der har rod i ældre byggeskik. Dette ændres ved anlæg af de senere storgårde. Her er det indgærde-areal godt 25.000 kvadratmeter, og antallet af huse er oppe på en snes, men

der er antagelig tale om to stadier, således at vi ikke har samme sikkerhed for, hvad der hørte til gården på ét tidspunkt. Nu er dyrene flyttet ud i særlige staldbygninger; de op mod 100 båse her skal dog snarest fordeles på samme to stadier. Men alligevel: en besætning på et halvt hundrede dyr er ikke hver mands sag.

Den sidste af pladserne, Omgård, har haft mindst to stormandsgårde af størrelse som dem fra Vorbasse, medens det endnu er uklart, hvorvidt den ældre del af bosættelsen har rummet tilsvarende anlæg eller har haft præg af en stor landsby.

De fire anlæg fra vikingetid er stort set samtidige; de ældste dele synes at stamme fra 8. årh., medens de yngste og heriblandt de meget store gårde rækker ned i 11. årh., dvs. den tidligste middelalder. Denne tids velkendte stormænd får dermed en mere håndgribelig baggrund, samtidig med at man nu kan følge denne i middelalder-historien så vigtige sociale gruppe tilbage i den rent forhistoriske vikingetid.

Naturvidenskab og arkæologi

Når der i overskriften til hele denne redegørelse er brugt udtrykket „kendsgerninger og teorier omkring vor opfattelse af Danmarks forhistorie“, skal det forstås på den måde, at „kendsgerninger“ betyder arkæologisk primærstof, som derefter kan tolkes på forskellig måde, medens der bag udtrykket „teorier“ også kan ligge arkæologernes brug af resultater fra en række nabofag samt mere fagteoretiske retninger, som udefra er kommet til den hjemlige arkæologi. Særlig vigtig er naturvidenskaberne i denne sammenhæng.

Så længe der har været drevet arkæologisk forskning herhjemme, har den på talrige områder været afhængig af en række andre fag. Man indså tidligt, at tværvideenskabeligt samarbejde var afgørende, hvis man skulle skildre menneskets tilstedeværelse gennem forhistoriens årtusinder. Da Videnskabernes Selskab i 1848 nedsatte den senere så berømte „Lejre-Kommission“ for at løse problemet omkring nogle forhistoriske østersbanker – det var de såkaldte „køkkenmøddinger“ – bestod den af en geolog, en zoolog og en arkæolog. Sådant har det været lige siden. Uden zoologer kan man ikke bestemme de dyreknogler, der findes på bopladserne, og som er afgørende for beboernes erhverv; var der tale om jagt og fangst, eller var pladsens økonomi baseret på husdyrhold? I dag spørger man videre: hvilken rolle spiller husdyrene for det enkelte samfund, og hvorledes er erhvervs-strukturen bygget op? Arkæologen er ikke tilfreds med at vide, at tamt kvæg var vigtig for en boplads' eksistens. Holdt man dyrene for mælkeprodukterne, var det for kødets skyld, eller blev en stor del af dyrene brugt som trækraft? Desværre bliver sådanne spørgsmål i reglen af teoretisk art, for det er

sjældent, at arkæologen kan præstere et materiale, som er så godt bevaret, at zoologen kan svare på de detaljerede spørgsmål.

Tilsvarende med botanik. Uden fagfolks medvirken er det umuligt at belyse andre og lige så vigtige sider af oldtidsfolkernes erhvervsmuligheder. Mange af de tidlige fangst-samfund har måttet udnytte indsamling af vildtvoksende planter og deres frø i langt højere grad, end man tidligere forestillede sig. Materialet, dvs. hvad der er bevaret i bopladsernes affald, er imidlertid endnu mere forgængeligt end dyrenes knogler og derfor sjældnere til rådighed. Senere hen, da agerbruget bliver et vigtigt erhverv, er botanikeren uundværlig, når man skal skildre oldtidsfolkernes økonomiske forhold. Mange flere naturvidenskabelige fag kan støtte arkæologens arbejde. Som sagt, det er ikke nogen nyhed; men arkæologiens afhængighed af disse nabo-områder er i dag større end nogensinde, når man netop nu er særlig interesseret i at trænge frem til det forhistoriske menneskes erhvervs-muligheder og undersøge disses indflydelse på den materielle kultur.

Noget lignende gælder en række mere tekniske hjælpemidler, der kan anvendes til analyse af enkeltheder eller som praktiske hjælpemidler ved fagets udgravnings-virksomhed – nogle virkelig nyttige, andre blot anvendelige i helt specielle situationer.

Der er dog et område, hvor naturvidenskabelige metoder ikke blot er af ganske særlig betydning for arkæologien, men hvor en kommentar har større berettigelse. Det drejer sig om muligheder for datering af forhistorisk materiale. Også for den foregående generation var naturvidenskabelige dateringsmetoder nødvendige, fordi arkæologer og historikere kun var i stand til at udtale sig om den absolutte alder på, hvad der kunne sættes i direkte eller indirekte forbindelse med de tidligste historisk daterede kulturer i Den nære orient; og det rækker i bedste fald ca. 5000 år tilbage.

En enkelt atomfysisk metode har for dateringer inden for de sidste ca. 40.000 år revolutioneret arkæologien – lokalt og som et verdens-begreb. Det er undersøgelser ved hjælp af radioaktivt kulstof – den såkaldte C 14-metode. Den amerikanske forsker W. F. Libby's opdagelse i 1946, og de første resultater, hører strengt taget ikke hjemme i en omtale af, hvad der er foregået gennem de seneste år i den arkæologiske verden; det er allerede beskrevet i letfattelig form mange steder. Det bør derfor være almindelig kendt, at alle levende organismer optager den radioaktive kulstof-isotop C 14 fra atmosfæren, og at radioaktiviteten ved individets død henfalder efter bestemte love, således at man ud fra indholdet af radioaktivt kulstof i f. eks. trækul, knogler etc. har mulighed for at bestemme disses alder (dog kun inden for de sidste ca. 40.000 år). Gennem fortsat teoretisk og praktisk arbejde udbygges metoden til stadighed, og man er i de senere år blevet opmærksom på en række fejlkilder, således at ældre og nye dateringsresulta-

ter ikke uden videre kan bruges sammen. F. eks. har man måttet revidere hastigheden for nedbrydningen en smule, men mere afgørende er en senere opdagelse, at den kosmiske stråling ude fra verdensrummet ikke har været konstant i de pågældende årtusinder. Ved at sammenligne måling af prøver fra visse arter af længelevende, californiske nåletræer med en simpel optælling af disses årringe har man konstateret denne fejlkilde. Men efter hvilken formel man skal „oversætte“ de ældre dateringsresultater (såkaldte *konventionelle C 14-år*) til virkelige, historiske årstal (de såkaldte *kalibrerede* dateringer), er der endnu ikke enighed om. Man mener, at afvigelserne har været størst i 4. og 3. årtusind før vor tidsregning, og det vil for vor yngre stenalder betyde, at man skal forhøje alle tidligere alders-angivelser med mellem 500 og 1000 år. For denne oldtids-periode var der nogenlunde overensstemmelse mellem de aldersangivelser, som arkæologerne tidligere var nået frem til på anden vis, og de konventionelle C 14-dateringer, men skal man acceptere de reviderede (kalibrerede) C 14-dateringer, kommer der uorden i mange ældre opfattelser f. eks. om forholdet mellem nord- og syd-europæiske kulturfænomener. Hvordan skal man nu tolke ligheder mellem enkeltheder i til eksempel britisk og græsk bronzealder, hvis det viser sig, at de græske sager er yngre end de „barbariske“ elementer og derfor ikke længere kan forklares på den traditionelle facon, at alle virkelige kulturfremskridt i Europa har bevæget sig fra syd mod nord og vest? Derfor taler den engelske arkæolog Colin Renfrew om „C 14-revolutionen“ i europæisk arkæologi.

På skemaet fig. 6 har jeg – for at vende tilbage til vort eget lille område af Europa – stillet nogle af de danske stenalderperioder op med de ældre og de nye daterings-forslag. Da jeg senere skal bruge samme periode til at belyse en aktuel debat omkring dansk stenalder, har jeg samtidig stillet nogle af de ældre betegnelser for kulturbegreber og perioder over for de navne, der hyppigere anvendes i dag. Meningen er, at skemaets vandrette linier skulle vise, hvad man opfatter som samtidigt. Hvad angår de absolutte årstal, har vi i første kolonne de cirka-dateringer, som findes f. eks. i Brøndsteds „Danmarks Oldtid“. I den næste har vi de „konventionelle“ C 14-angivelser, medens man i den sidste ser de „kalibrerede“ C 14-dateringer, der måske bedst svarer til virkelige, historiske årsangivelser. Man skal derfor i dag være varsom med at bruge de årstal, som fag-arkæologen eller populær-skribenten møder med, også selv om han tydeligt har sagt, hvilket system han bruger. Men alt for ofte bliver der uden denne helt nødvendige vejledning slynget et tal ud, og det skaber uvægerligt forvirring hos læseren eller museumsgæsten, der vil vide om emnet og så slår efter i andre bøger, hvor man måske uden kommentar bruger et andet system. Kun ganske få håndbogs-forfattere har forstået, at her ligger en virkelig vanskelighed, og bringer derfor en tidstavle med både de konventionelle og de nye, kalibrerede dateringer.

1938 „DANMARKS OLDTID“	1979		1938 „DANMARKS OLDTID“	1979	
	FAGLIG	POPULÆR		C-14 DATERING KONV.	KAL. BR.
Ældre stenalder	Mesolitisk tid	Jæger - stenalder	3000	3200	4200
Dyssetid	Tidlig- neolitisk	Bonde -	2300	2600	3200
Jættestuetid	Mellem- neolitisk	sten-	1800	1900	2400
Dolketid	Sen- neolitisk	alder			
NAVNE			ÅRSTAL (f.Kr.)		

Fig. 6. Navne og dateringer på de vigtigste stenalder-perioder, som de er angivet i nogle ældre og nye håndbøger. På vandret linie er anbragt samme arkæologiske begreb („ældre stenalder“, „mesolitisk tid“ og „jægerstenalder“ svarer således til hinanden). Det samme gælder de tre forskellige forslag til datering af de enkelte afsnit; til venstre er opført forslag fra før C 14-metodens opdagelse, dernæst dennes „konventionelle“ og „kalibrerede“ resultater (se iøvrigt teksten).

I forbindelse med naturvidenskabelige dateringsmetoder bør den seneste udvikling inden for yderligere to felter omtales, men det kan gøres kortere. Den såkaldte termoluminiscens-datering kan angive alderen på keramik og lignende materialer, der har været opvarmet til mere end 400°, hvorved strålingsenergien ændres hos de mineralkorn, der har været blandet i leret. Metodens teoretiske grundlag er under revision, da hidtidige resultater havde alt for stor fejlmargen.

Langt mere præcis er dendro-kronologien, dvs. måling af årringene i bevaret træ og studiet af deres vekslende tykkelse. Metoden forudsætter en fuldstændig serie, hvor man har kunnet udarbejde en sammenhængende kurve med tilknytning til datering på anden vis. Hidtil er sådanne målinger mulige fra moderne tid tilbage gennem middelalder til sen vikingetid – men så ikke længere (endnu). I de seneste år er netop vikingetid blevet knyttet til den sikkert daterede kurve, hvad der har givet nogle meget værdifulde – og vel at mærke tilsyneladende helt sikre –

dateringer. Trelleborg synes således bygget ca. 980 (hvilket svarer til nyere arkæologiske formodninger, men er tidligere end først antaget). Den ovenfor omtalte bro over Ravning enge ved Vejle er omtrent samtidig (ca. 980). Endelig har man måttet acceptere, at den ældste del af Danevirke-befæstningerne må være udført omkring 735–40, altså langt tidligere end efter ældre opfattelser.

Nye tendenser i international arkæologi

Inden for fagets mere teoretiske side kan man pege på nogle internationale retninger, der har påvirket dansk arkæologi i de seneste år. Nu har der i mange år været tradition for, at danske arkæologer så sig godt om i verden og var åbne for strømninger, hvor de så end kom fra.

I dag – som før – bør fagarkæologer være bredt orienteret. Som baggrund er det ikke nok at kende vor egen oldtid, heller ikke de nordiske landes. Det er dårligt nok tilstrækkeligt at være fortrolig med den europæiske baggrund, således som det var det for en generation siden. I dag bør – eller burde – man sammenfatte hele verdens forhistoriske kulturudvikling, hvis man vil have en tilstrækkelig god baggrund. Det er nok for stort et krav at stille, hvis man samtidig forlanger fordybelse i emnet. Via en vis håndbogs-viden kan det lade sig gøre, og den førende engelske arkæolog, Grahame Clark, har netop udsendt en ny udgave af sin „World Archaeology“.

En anden tendens har sat sit præg på adskillige nye arbejder inden for dansk arkæologi. Med en forenklet betegnelse kaldes denne retning gerne for „New Archaeology“ (eller NA), et udtryk, der er svært at oversætte til dansk uden risiko for misforståelser. Den er udviklet blandt amerikanske forskere og udbygget bl. a. i England. Når jeg ikke selv er grebet af samme begejstring som nogle af mine yngre og yngste kolleger, er det nok svært at give et rimeligt godt referat af synspunkter og metoder her, og jeg må derfor udtrykkelig henvise til den efterfølgende litteraturliste, hvor nogle af de vigtigere bidrag er opført. Forøvrigt er denne NA-retning allerede ved at spalte sig i flere linjer, eller man er begyndt at tale om „Post-New Archaeology“.

NA-tilhængerne mener, at man hidtil har dyrket arkæologien på et for snævert grundlag og primært interesseret sig for ordning af oldsager og anlæg, samt at fastlægge en kronologi for dem; man har været for tilbageholdende med at tolke materialet for at få fat i mennesket bag tingene, eller man har tolket samfundsforholdene ud fra helt forkerte metodiske grundsyn. I stedet for bør man arbejde efter induktive principper: man skal primært lægge vægt på kultursociologiske modeller og ud fra dem belyse oldtidsmenneskets økonomiske problemer, samfundets sociale struktur, religiøse forhold etc. Med støtte i bestemte retninger

inden for etnologi (eller social-antropologi, som det ofte kaldes i direkte oversættelse af amerikansk terminologi) interesserer man sig primært for de sider af menneskelivet, som mere konventionelle arkæologer var forsigtigere med at udtale sig om, fordi fagets primærstof – fund og anlæg – efter deres mening ikke er et tilstrækkeligt grundlag for sikre slutninger. Til gengæld interesserer mange NA-tilhængere sig mindre for rent typologiske og kronologiske studier inden for faget og er ofte tilfredse med at overlade dateringsproblemer til naturvidenskaberne, især C 14-metoden.

Fremtrædende elementer inden for NA er overtaget fra ældre evolutionistiske retninger inden for etnologi og etnografi; der er tale om en art neo-evolutionisme af stor lighed med den oprindelige retning fra 1870'erne. Her kom især Lewis Morgan i USA (men flere med ham) til at præge deres fag med en ny-tænkning, der igen inspirerede Karl Marx og Fr. Engels som grundlæggende for deres tanker. Ad den vej blev evolutionismen accepteret som et teoretisk udgangspunkt i god marxistisk videnskab; den fik her et langt efterliv, medens nye forskningsretninger kom til at præge etnologien i andre lande. Misforstå mig ikke: NA er ikke en speciel marxistisk retning inden for nyere arkæologisk forskning, men der er i de nye strømninger visse ligheder med marxismen på grund af det fælles videnskabs-teoretiske grundlag.

Mere som et kuriosum kan det nævnes, at de evolutionistiske tolkningsmodeller holdt sig længst inden for officiel sovjetisk forskning; først i begyndelsen af 1950'erne accepterede man også her diffusionistiske forsknings-synspunkter. Men i nogle østlande findes enkelte konservativt indstillede forskere, der endnu ikke har accepteret en sådan ændring. Ved et arkæologisk symposium i DDR i 1979 var det derfor vanskeligt for en af disse arkæologer at forlige sig med den tanke, at hans tolkningsmodeller også kunne ses som udtryk for avancerede „vestlige“ synspunkter.

Med et evolutionistisk grundsyn accepterer NA normalt en fælles udvikling inden for alle kultursamfund. Alle ændringer skyldes enten social udvikling inden for samfundet selv eller er en følge af pres udefra, bestemt af økonomiske eller klimatiske faktorer. I et sådant system er der ikke grund til at regne med folkevandringer og lignende årsager til nye kulturtypers optræden.

Jeg skal blot henvise til en karakteristisk prøve på en videnskabelig NA-afhandling herhjemme og vælger et arbejde af Kr. Kristiansen om bebyggelsesproblemer og erhvervsstrategi i Danmarks bronzealder (se litteraturhenvisningerne). Undersøgelsen bygger på statistiske studier over gravfundene og tolker dem som vidnesbyrd om befolkningstæthed og velstand gennem en ca. 1700 år lang periode af oldtiden; den henter afgørende støtte i pollenanalytiske undersøgelser af vegetationsudviklingen, hvor baggrunden for erhvervet skulle være

belyst. Resultatet er med forfatterens egne ord, at vor første økonomiske krise opstår ved bronzealderens slutning som følge af for stor tilvækst i befolkningen og for stærk udnyttelse af de naturlige ressourcer. Det lyder lige til og er umiddelbart forståeligt for historikere og andre, der arbejder med lignende problemer i langt senere tider. Men både det arkæologiske og navnlig det naturvidenskabelige grundlag er så spinkelt, at ingen konventionel arkæolog ville vove at opstille nogen teori ud fra det. Ny forskning (med udgravninger) har for Jyllands vedkommende vist en voldsom forøgelse af fundmængden netop i yngste bronzealder og ældste jernalder, hvad der afgjort ikke tyder på nogen økonomisk krise.

Tilfældigvis er der for få år siden (1975) også publiceret nogle undersøgelser om Bornholms oldtidshistorie, hvor en kortlægning af gravfundene viste, at yngre bronzealder og det meste af ældre jernalder var de fundrigeste afsnit i hele øens forhistorie; den „gammeldags“ og forsigtige forfatter sluttede, at vi på begge sider af bronzealderens slutning måtte regne med en større befolkningstæthed end på noget andet tidspunkt i hele Bornholms oldtid.

Men lad os se flere primære NA-bidrag, før man for alvor kritiserer de nye forsøg på at skrive Danmarks oldtidshistorie på det grundlag. Det er på resultaterne, man skal vurdere en forskningsretning, ikke ud fra dens teoretiske metoder.

Her bør Jørgen Jensens allerede omtalte bind i *Dansk socialhistorie* påny nævnes, fordi mange aktuelle NA-synspunkter er anvendt i hele skildringen af oldtidens kulturhistorie; men overalt er der samtidig taget hensyn til primærstoffet og til reelle muligheder for at anvende en ny tolkning på det – i de fleste tilfælde med den efterfølgende og realistiske kommentar, at materialet endnu er for spinkelt til sikre konklusioner. Det er ikke mindst denne ærlighed, der gør bogen mere anvendelig end mange special-artikler inden for samme retning, hvor forfatterne helt ser bort fra den slags forbehold og beskriver deres hypoteser som de eneste og som vel dokumenterede tolkninger.

Endnu en kommentar til den nye forsknings-retning: flere tilhængere af NA opfatter anvendelsen af mere præcise målemetoder, af statistik og i visse tilfælde EDB-behandling af et arkæologisk materiale som introduceret af deres retning. Det er ikke rigtigt, for her er tale om selvfølgelig modernisering af metoder, som kan bruges – og allerede gentagne gange er brugt – uanset de enkelte forfatteres teoretiske udgangspunkt.

Om enkeltgravskulturens herkomst

Et konkret eksempel er ofte lettere at forstå end en længere teoretisk redegørelse. Til belysning af de konsekvenser, som både ændrede daterings-metoder og nye forskningsretninger kan få for tolkning af et arkæologisk primærstof, kan der

være grund til at omtale et gammelt og stadig aktuelt stridsspørgsmål i dansk arkæologi; det er tilmed en god illustration til, at ikke blot den nyeste forskning når frem til dristige eller kritisable tolkninger, men at ældre generationers slutninger ikke var mindre kontroversielle, uden at deres grundlag var stort bedre end i dag.

Sagen drejer sig om den såkaldte enkeltgravskultur fra neolitisk tid. Eksempler og citater vil kun blive hentet fra fagets egne folk og fortrinsvis fra dem, der har arbejdet primært med emnet. Gik man til sekundære kilder, populær-skribenter f. eks., kunne fremstillingen gøres mere dramatisk – det behøves ikke!

Nok er begrebet enkeltgravskultur gammelt i dansk arkæologi, men i Sophus Müllers store oversigt „Vor Oldtid“, der blev afsluttet i 1897, eksisterer det endnu ikke.

I 1898 publicerer samme forsker en stor afhandling, hvor det lykkes at påvise to helt forskellige kulturgrupper i samme afsnit af dansk stenalder. Ved siden af den gammelkendte jættestue- eller megalitkultur viste der sig i dele af Jylland spor efter en anden fundgruppe med afvigende gravskik (begravelse enkeltvis i lave jordhøje) og med andre former for våben, redskaber og lerkar end dem, man kendte fra de store stengrave. Som resultat kan Sophus Müller konstatere: „... at der indenfor vort Lands Stenalder gives to indbyrdes forskellige Grupper, at disse ere samtidige, og at de ere ialtfald tildels geographisk adskilte. Er dette saa, da maa der have været to forskellige Folkeelementer; om Blandingen mellem dem har været større eller mindre, er af mere underordnet Betydning.“ Efter et klart forbehold over for sit materiales ringe omfang fremsætter forfatteren den mulighed, at enkeltgravene er spor efter nye, sydfra kommende stammer, „Enkeltgravenes Folk“, og at der kan være tale om, at den gamle befolkning delvis var fordrevet. „Efterhaanden maa der dog være kommet et nærmere Forhold“ indbyrdes, og ... „Endelig synes Modsætningen mellem de to Befolkninger efter Generationers Forløb, men endnu i Stenalderen, at være bleven væsentlig udjævnet“.

Danske arkæologer ændrede gennem 1930'erne opfattelse af den betydning, som de to omtalte grupper havde haft især for den efterfølgende bronzealder og dens befolkning. Dramatisk er det således skildret hos Johs. Brøndsted i „Danmarks Oldtid“ (1938), hvor han lader de indvandrede enkeltgravsstammer udgøre et krigerisk herrefolk og deres efterkommere en art overklasse, som dominerer den videre udvikling – økonomisk såvel som kulturelt – og med det gamle jættestue-folk som en underklasse.

Det var derfor en central opgave for dansk arkæologi påny at studere problemet. Hovedværket blev – og er fortsat – P. V. Glob's doktordisputats „Studier over den jyske Enkeltgravskultur“ (1945). Efter omfattende typologiske og kro-

nologiske studier over det stærkt forøgede fundstof fra både Danmark og det øvrige Europa konkluderer forfatteren bl. a.: „Sydfra indvandrede de beredne, øksesvingende Nomadestammer til Jylland, hvor de hurtigt blev Herre over den centrale og vestlige Del af Halvøen.“ . . . „De urgamle Fisker- og Jægerfolk, der holdt til ved Søer og Vandløb, blev de fleste Steder hurtigt undertvunget, og samme Skæbne ramte utvivlsomt de spredte Bondesamfund, hvis det ikke lykkedes dem at naa over til Østjylland, hvor deres Frænder Megalitfolket sad tæt. Fundene viser, at Jættestuekulturen i Vestjylland afbrydes, da dens Keramik stod i fuldeste Blomst“.

Det følgende ti-år blev en frugtbar tid for stenalderforskningen herhjemme med en række nye resultater, der i 1954 blev sammenfattet, og som gav grundlag for en ny tolkningsmodel vedrørende de forskellige kulturer og folk, for en del støttet på etnologiske paralleller. Efter at det således havde vist sig, at den gamle jættestuekultur (i mellemtiden omdøbt til tragtbægerkultur) aldeles ikke forsvandt i Jylland så tidligt, som man før troede, tales der nu om sameksistens af forskellige folk med hvert sin erhvervstype. Om forholdet mellem de to grupper kan der hentes et nyt citat (fra en artikel i Nationalmuseets Arbejdsmark 1967): „Med fuldt så megen ret kunne man i dag skitsere forholdet mellem de to store folkegrupper i Jyllands stenalder på den måde, at det gamle jættestuefolk mod slutningen af perioden repræsenterer en bofast og økonomisk stærk bondebefolkning, selv i de midt- og vestjyske egne. Ind imellem deres bygder lever grupper af fattige fårehyrder – det jyske enkeltgravsfolk“.

Hvor forskellige de lige citerede opfattelser end er, hersker der enighed om, at enkeltgravskulturen skyldes nye folk, der er indvandret til Jylland. Hvor de oprindeligt kom fra, kunne man derimod ikke blive enige om, hverken i dansk eller i international forskning, hvor problemet også er blevet drøftet livligt gennem årene.

Men var enkeltgravene virkelig samtidige med en del af tragtbægerkulturen? Både i udlandet og herhjemme opstod der i løbet af 1970'erne tvivl. Årsagen var den stadig voksende mængde C 14-dateringer: hovedparten af målingerne viste nemlig, at enkeltgravskulturen var yngre end selv sene faser af den anden gruppe. Det førte til en helt ny problemstilling: enten måtte alle enkeltgrave være yngre end tragtbægerkulturen, og så kunne man jo spare sig enhver spekulation om et fredeligt eller krigerisk forhold mellem de to folk, eller også var de to kulturer samtidige, men i en langt kortere periode, end man tidligere havde regnet med.

I 1974 skrev jeg påny om emnet; rent arkæologiske argumenter pegede fortsat på det gamle skema fra 1954 (se fig. 7), medens C 14-dateringer lige så klart støttede det alternativ, som er omtalt lige ovenfor. Sagen kunne ikke betragtes som afgjort, før der var bedre overensstemmelse mellem resultaterne. Det er der kom-

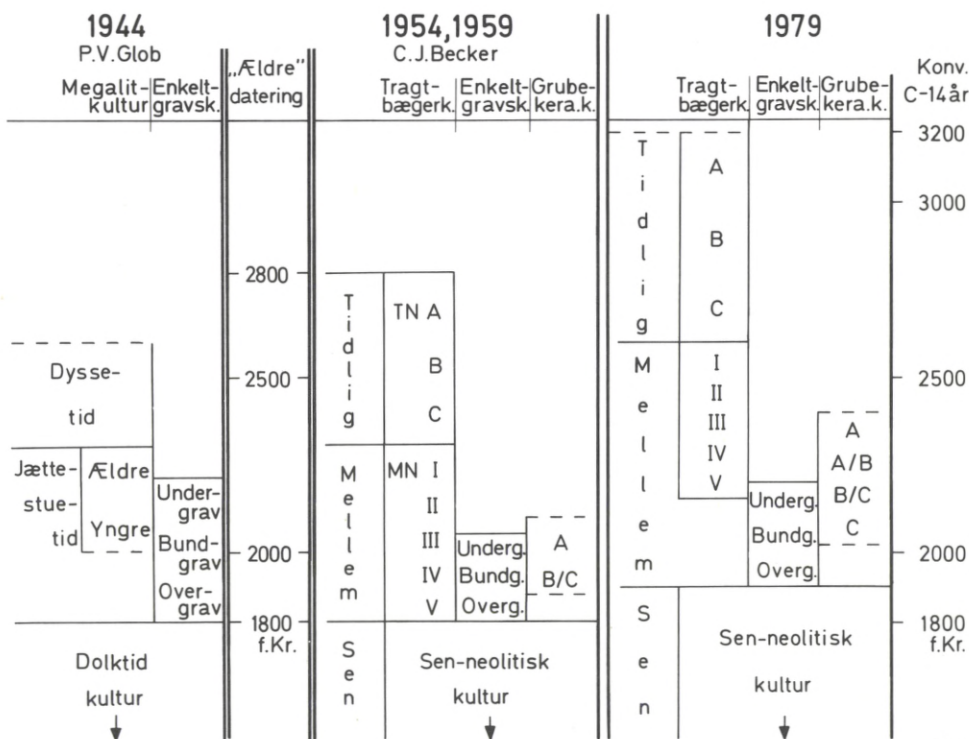

Fig. 7. Skema over enkeltgravskulturens datering i forhold til andre stenalderkulturer. Her er ældre og konventionelle C 14-dateringer placeret på samme, vandrette linie. Også den ændrede terminologi er angivet: megalitkultur = tragt bægerkultur; jættestuetid = mellem-neolitisk tid. Enkeltgravskulturens tre kronologiske faser (under-, bund- og overgravstid) er vist. Ved to af forslagene er også markeret den såkaldte grubekeramiske kultur, der ikke er omtalt i teksten. Bemærk hvorledes de ældste enkeltgrave dateres stadig senere i forhold til megalit- eller tragt bægerkulturens faser. Det fremgår også, at arkæologernes skøn over varigheden af den yngre stenalder gradvis er ændret; bruger man de kalibrerede dateringer (jfr. fig. 6), vil tidsrummet blive endnu længere.

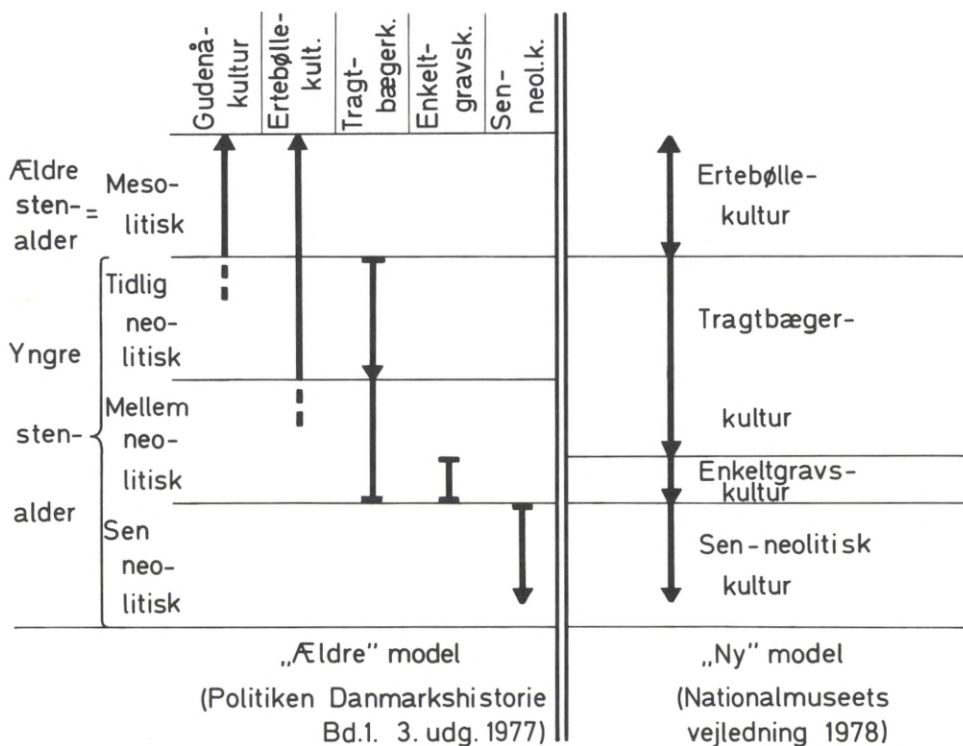
met siden, idet en række nye udgravninger har vist, at de første jyske enkeltgrave tidligst kan være anlagt under slutfasen af tragt bægerkulturen. Derfor må man revidere de ældre opfattelser og enten forestille sig, at de to kulturer har været samtidige, men i så kort tid, at det højst drejer sig om én eller to generationer, eller også at de i tid har afløst hinanden. Nærmere kan man ikke komme i dag, fordi C 14-metoden i følge sit teoretiske grundlag fortsat har en målemargin, som er større end det tidsrum, der nu er tale om. Man har derfor fortsat et rimeligt grundlag for den antagelse, at det drejer sig om to væsensforskellige kulturer, der en tid har eksisteret side om side i dele af Jylland; indvandringsteorien kan fortsat betragtes som en naturlig måde at tolke fænomenet på.

Men man kan lige så vel bruge de just omtalte, arkæologiske og naturvidenskabelige argumenter til en helt anden forklaring, og den finder man især hos yngre forskere. Jeg skal derfor komme med endnu et citat. I den nyeste vejledning til Nationalmuseets udstilling (fra 1978) står der herom: „Tidligere regnede man med, at der på dette tidspunkt af oldtiden var sket en indvandring til landet“ . . . „Diskussionen om denne teori foregår stadig, men det er dog også muligt, at forandringerne skyldes lokale forhold, nemlig at bondesamfundenes udnyttelse af landet nu havde nået et omfang, som nødvendiggjorde omlægninger af deres levevis“. Og i selve museums-udstillingen er kun den sidstnævnte mulighed omtalt: „Landet forvandles“, som der kategorisk står ved indgangen til det pågældende rum.

Den sidstnævnte tolkning hører hjemme i de neo-evolutionistiske retninger, som blev omtalt for lidt siden under fælles-betegnelsen „New Archaeology“. Den er mere udførligt begrundet bl. a. i den ligeledes nævnte Dansk socialhistorie, hvor det bl. a. siges, at en befolkningstilvækst gennem yngre stenalder havde skabt et øget pres, og det var hovedårsag til, at de tidlige agrarsamfund efterhånden forlod deres gamle produktionsform til fordel for mere produktive landbrugsformer. Det skulle da være denne omlægning af erhvervet, som også resulterer i nye gravskikke, nye våben og redskaber, kort sagt bevirker, at arkæologernes „tragtbægerkultur“ forvandles til „enkeltgravskultur“. Det kan følgelig være samme befolkning, vi finder levn af såvel før som efter skiftet, og der bliver ikke tale om nogen indvandring. Det bør udtrykkelig siges, at forfatteren (Jørgen Jensen) efter at have præsenteret denne sin opfattelse tilføjer: „Der er dog mange forhold, som fortsat giver en sådan forklaring et hypotetisk præg.“

Kulturudviklingen i dansk stenalder

Mange ældre og nyere opfattelser omkring enkeltgravskulturen er blevet omtalt så udførligt for at illustrere, hvorledes forskellige opfattelser hos arkæologerne selv og ny viden fra naturvidenskaber kan indvirke på skiftende forsker-generationers forsøg på tolkning af et enkelt kompleks. Dette fører naturligt videre til et mere generelt, metodisk problem, der netop nu er aktuelt. Man vil kunne finde to forskellige modeller for kulturudviklingen gennem hele stenalderen. Sådan set er det de nyeste tolkninger omkring enkeltgravskulturen, der er udbygget til at gælde alle mesolitiske og neolitiske kulturgrupper. I fig. 8 er de to systemer stillet over for hinanden, svarende bl. a. til de to håndbøger, der specielt blev omtalt foran (side 5). Mindre forskelle i dateringer og placering af enkelte grupper er i denne forbindelse uden betydning. Det afgørende er, at man til venstre finder eksempler på, at to eller flere arkæologiske kulturgrupper (der i reglen identificeres med lige

C.7.B.

Fig. 8. Skematisk gengivelse af de to helt forskellige tolknings-modeller for kulturudviklingen under ældre og yngre stenalder. Samme terminologi er brugt for begge modeller. Skemaet skal som de to foregående læses oppefra og nedefter.

så mange folkestammer) kan have eksisteret side om side. Til højre har vi det billede, som en række yngre forskere giver af præcis samme fundstof; her er der tale om en enkelt linie fra først til sidst, en énstrengt kulturudvikling, hvor samme folkegruppe gradvis ændrer sin materielle og åndelige kultur. Her ser man således – for at tage de særlig kontroversielle punkter – at ertebøllekulturens jægttilværelse gradvis forvandles til bondekultur, og at denne påny, et sted i mellem-neolitisk tid, skifter karakter og ændres til enkeltgravskultur. Det er ikke meningen at gå i enkeltheder med den parallelle situation omkring yngre stenalders begyndelse, men blot nævne, at tilhængerne af den nye retning henter meget væsentlig støtte fra naturvidenskaber, især C 14-dateringer. Er det da blot et eksempel på, hvad der tidligere har været omtalt som „C 14-revolutionen“? Et enkelt svar på spørgsmålet og en simpel løsning er ikke nok, for også her drejer det sig om et kompliceret problem. Men det bør nævnes, at den gamle model blev

bygget op i løbet af 1930'erne og 40'erne, og at arkæologerne dengang hentede en væsentlig støtte til den i naturvidenskabelige forskningsresultater, primært fra palæo-botanik (pollenanalyse) og geologi. Det bør også nævnes, at de samme naturvidenskabelige kolleger, som dengang var med i arbejdet, nu synes at have accepteret den nye tolkningsmodel, dog uden en egentlig revision af deres botaniske og geologiske opfattelser.

Hvad sker der i dansk arkæologi? Der er nu givet en række svar og nævnt eksempler på, at faget er inde i en rask udvikling. De metodiske debatter må opfattes som tegn på sundhed; intet er så farligt for et fag – og det gælder nok i særlig grad et humanistisk – som at stivne i bestemte metoder eller i en særlig tradition. Men ser man på den samme debat udefra, dvs. fra de mange nabo-videnskaber, der ønsker at anvende arkæologiske resultater i deres eget arbejde, kan det hele let misforstås eller mistolkes. Det ville ikke være uberettiget, om man drog den konklusion, at arkæologien har for spinkelt et primærstof og for store metodiske problemer, således at faget ikke kan møde med videnskabeligt forsvarlige resultater, når det gælder tolkning efter store linier i en kulturhistorisk eller samfundsvidenskabelig udvikling. Men for de rent forhistoriske tider har vi kun arkæologens primærmateriale – fundene i museerne og anlæggene ude i marken – hvis man vil vide noget om mennesker og samfund i årtusinder forud for den historiske tid. Skal man overhovedet udnytte dette primærstof til andet og mere end registrering af oldsagstyper og til antikvariske causerier over spændende danefæ-skatte, rige gravfund, dagligdagens hustomter etc., er der ikke anden vej at gå. Man er med andre ord tvunget til at tolke sit materiale efter forskellige modeller eller kulturhistoriske teorier, og man må så forsøge, hvor langt man kan komme på den ene eller den anden måde. Der er aldrig én rigtig løsning på et arkæologisk problem, men altid flere muligheder. Det véd fagets folk eller rettere sagt, det burde de alle være klar over. Og de har i hvert fald pligt til at videregive også den viden.

Nogle Litteraturhenvisninger

Nyeste oversigter over dansk oldtid:

Skrevet af arkæologer:

Johannes Brøndsted, *De ældste tider – indtil år 600; også som Danmarkshistorie* (red. John Danstrup og Hal Koch), bind 1, 3. udgave (revideret og med tillæg af C. J. Becker), 1977. (Politikens forlag).
Jørgen Jensen, *Oldtidens samfund indtil år 800. Dansk socialhistorie*, bind 1, 1979. (Gyldendal).

Skrevet af historikere:

Aksel E. Christensen, *Vikingetidens Danmark på oldhistorisk baggrund*. 1969.
Inge Skovgaard-Petersen, *Oldtid og vikingetid. I Danmarkshistorie* (red. Aksel E. Christensen m. fl.), bind 1, 1977. (Gyldendal).
Carl og Esben Harding Sørensen, *Danmark i Vikingetiden. I serien Historiske kilder*, 1979. (Gyldendal).
En mere populær skildring af hele oldtiden er under udgivelse: *Danmarkshistorien* (forlaget Sesam). Af otte planlagte bind er udkommet (april 1980): Jørgen Jensen, *Bronzealderen* (to bind) og Lone Hvass, *Jernalderen* (to bind).
Særdeles nyttig er også *Arkæologisk håndbog, leksikon over dansk forhistorie*, 1979. (Politikens forlag). Det er en ændret udgave af samme forlags *Arkæologisk ABC*, 1972.

Om arkæologi i hele verden:

Grahame Clark, *World Prehistory in New Perspective*. London 1977. (Cambridge Univ. Press).
Grahame Clark, *World Prehistory and Natural Science*. Kbh. 1980. (Dan. Vid. Selsk. Hist. fil. Medd. 50:1).

Seneste debatindlæg om arkæologiens stilling i Danmark og om „New Archaeology“:

Kristian Kristiansen, *Dansk arkæologi – fortid og fremtid. Fortid og nutid* (udg. af Dansk hist. fællesforen.), XXVII, 3 (1978) s. 279–319.
C. J. Becker, *Arkæologi i Danmark – i går, i dag og i morgen. Sammesteds XXVIII, 1* (1979), s. 3–11.
Svar fra Kr. Kristiansen, sammesteds, s. 61–64.
Jørgen Jensen, *En kommentar til debatten om Dansk arkæologi – fortid og fremtid. Sammesteds XXVIII, 1* (1979), s. 64–69.

Nyeste udenlandske arbejder (ikke citeret i de lige omtalte artikler):

Carl-Axel Moberg, *Some Developments in North European Prehistory in the Period 1969–1976. Norwegian Archaeol. Review*, 11, 1. Oslo 1978.
L. R. Binford (og andre), *For Theory Building in Archaeology* (Academic Press, London – New York) 1977.
Donn Bayard, *15 Jahre „New Archaeology“. Eine kritische Übersicht. Saeculum*, XXIX, 1 (1978) (K. Alber, Freiberg/München), s. 69–106.
Manfred K. H. Eggert, *Prähistorische Archäologie und Ethnologie. Studien zur amerikanischen New Archaeology. Prähistorische Zeitschrift* 53, 1 (1978), s. 6–164 (Berlin 1979).

Om C 14-dateringer og arkæologi:

H. Tauber, *Danske kulstof 14-dateringer af arkæologiske prøver. Aarbøger f. nord. oldkyndighed og historie* 1970, s. 120.
Colin Renfrew, *Before Civilization. The Radiocarbon Revolution and Prehistoric Europe*. 2. udg. London 1975 (J. Cape).
Trevor Watkins (ed.), *Radiocarbon: Calibration and Prehistory*. Edinburgh 1975 (Univ. Press).

Direkte citerede arbejder:

Om New Archaeology: Kristian Kristiansen, Bebyggelse, erhvervsstrategi og arealudnyttelse i Danmarks bronzealder. Fortid og nutid (udg. af Dansk Historisk fællesforening) XXVII (1978), s. 320. Det herimod brugte eksempel fra Bornholm: C. J. Becker, Hovedlinier i Bornholms oldtidshistorie. Bornholmske Samlinger 1975.

Om enkeltgravskulturens herkomst:

1. Sophus Müller, De jyske Enkeltgrave fra Stenalderen. Aarbøger nord. oldkyndighed 1898, s. 157 f. (citerer fra s. 278 og 279).
2. P. V. Glob, Studier over den jyske Enkeltgravskultur. 1945 (også i Aarbøger nord. oldkyndighed 1944). (Citat fra s. 242).
3. C. J. Becker, Die mittel-neolithischen Kulturen in Südkandinavien. Acta Archaeologica 25, 1954, s. 49 f.
4. Samme, Gådefulde jyske stenaldergrave. Nationalmuseets Arbejdsmark 1967, s. 19 f (citat s. 30).
5. Samme, Studien zu neolithischen Flintbeilen. Acta Archaeologica 44, 1973, s. 125 f.
6. Karsten Davidsen, Relativ kronologi i mellemneolitisk tid. En diskussion af C. J. Beckers kronologisystem på baggrund af nye og gamle stratigrafiske fund. Aarbøger nord. oldkyndighed 1975 (1977), s. 42 f.
7. Nationalmuseets vejledninger. Danmarks oldtid (ved Jørgen Jensen, Elisabeth Munksgaard, Th. Ramskou). 1978 (citat s. 25).
8. Jørgen Jensen, Dansk socialhistorie, bd. I (se ovenfor).

Grundvidenskaben i dag er navnet på en række af 30 foredrag, som Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab afholdt i 1976-79. Fremtrædende forskere, hovedsagelig medlemmer af Selskabet, søgte ved at fortælle om udviklingen i den sidste menneskealder inden for de forskellige videnskabsgrene at bidrage til større forståelse af den forskning, der ikke direkte stiler mod praktisk anvendelse, men mod forøget indsigt i sammenhængen i verden.

Pjeceserien bygger på disse foredrag. Fremstillingen er gjort så almen, at de enkelte hæfter kan tjene som udgangspunkt for videre beskæftigelse med de behandlede fag og emner. Hertil hjælper også omfattende litteraturhenvisninger.

Foredragene udgives i 30 hæfter (3 bind). De 20 første er udsendt 1977-80 med titelark i hæfte 10 og 20. Nu foreligger de nedennævnte hæfter, incl. begyndelsen af 3. bind. Prisen incl. 20,25% moms er kr. 13,10, fra nr. 11 dog kr. 14,25. Hæfterne kan købes i boghandelen, eller man kan få dem tilsendt fortløbende og portofrit ved at abonnere hos Folkeuniversitetet i København.

1. Mogens Pihl: Hvad er grundvidenskab?
2. Erling Bjøl: Politik som videnskab.
3. Søren Egerod: Det fjerne Østens sprog - sammenhænge og påvirkninger.
4. C. Møller: Omvæltninger i fysikernes tankesæt i vort århundrede.
5. Arne Noe-Nygaard: Jordens nye ansigt.
6. Olaf Pedersen: De eksakte videnskabers historie.
7. P. Nørregaard Rasmussen: Økonomisk vækst.
8. Erik A. Nielsen: Hvad kan litteraturvidenskaben?
9. Ingmar Bengtson: Musikvidenskab - nu og i fremtiden.
10. Ole Maaløe: Biologiens molekylære grundlag.
11. Bernhard Gomard: Retsvidenskabens opgaver og særpræg.
12. C. Overgaard Nielsen: Økologi som grundvidenskab.
13. Arild Hvidtfeldt: Religionssociologiens plads blandt humaniora.
14. Hans H. Ussing: Om årsagerne til elektriske fænomener i levende organismer.
15. Niels Thomsen: Historiske opinionsstudier.
16. I. K. Moustgaard: Psykologien som eksperimentalvidenskab.
17. Werner Fenchel: Om matematikkens begreber og metoder.
18. Arne Strid: Evolution - det moderne syn på tilpasning og artsdannelse.
19. Morten Simonsen: Den biologiske skelen mellem eget og fremmed.
20. C. Barker Jørgensen: Dyrenes og årstidernes vekslen: Forplantningscykler og deres reguleringsmekanismer.
21. Fredrik Barth: Sosialantropologien som grunnvitenskap.
22. C. J. Becker: Hvad sker der i dansk arkæologi?
23. Erik Fischer: Om kunsthistorie.